

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора юридичних наук, доцента, професора кафедри теорії, історії
держави і права та філософії права
юридичного факультету Донецького національного університету
імені Василя Стуса
Гоцуляка Юрія Вікторовича
на дисертацію Кінзерської Тетяни Володимирівни
на тему: «Державно-правові погляди Іллі Шрага»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань
08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Після проголошення незалежності України з'явилася реальна можливість уведення до наукового обігу багатьох імен, фактів і явищ, які впродовж тривалого часу в силу тих чи інших причин не були належним чином оцінені або ж взагалі, не ставали предметом наукових зацікавлень вчених. Донедавна залишалися поза увагою науковців погляди багатьох відомих українських діячів, роль яких в українському державотворенні була надзвичайно помітною і котрі своїм прикладом й наполегливою працею показували приклад боротьби за свободу й незалежність рідного народу. До таких особистостей належить відомий український правник, громадський і суспільно-політичний діяч Ілля Шраг. Об'єктивне вивчення його державно-правових поглядів дозволить суттєво збагатити знання з важливих питань українського державотворення другої половини XIX – початку XX століття.

На сьогоднішній день вивчення державно-правових поглядів І. Шрага відзначається неабиякою актуальністю, оскільки в умовах перерваності і тяглості історичного процесу вітчизняного державотворення нові науково-тереотичні пізнання можливі тільки за умови належної реконструкції подій минулого, об'єктивного і повного відображення фактичного матеріалу. Потрібно зауважити, що багато державно-правових ідей І. Шрага не втратило своєї актуальності в умовах сьогодення. Вони мають велике значення для забезпечення національної і територіальної єдності, у процесі будівництва сучасної демократичної української держави.

Тема дисертаційного дослідження відповідає також тематиці кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення прав людини та дитини в умовах розбудови правової, демократичної, соціально орієнтованої держави з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства» (державний реєстраційний номер УкрІНТЕІ: 0118U001384).

Водночас попри зростання інтересу до вивчення юридичної біографістики й оцінюючи рівень певного опрацювання теми, потрібно відзначити, що сучасний стан вивчення державно-правових поглядів Іллі Шрага, як і подальший комплексний аналіз даної теми упродовж усього його життя, недостатній. З урахуванням наведеного, дисертаційне дослідження Кінзерської Тетяни Володимирівни є актуальним та важливим для розвитку сучасної історико-правової науки.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Дисертаційне дослідження Кінзерської Т. В. характеризується системним підходом до предмету дослідження, логічним викладенням змісту роботи та послідовністю аргументації запропонованих висновків.

Обґрунтованість висновків та положень, сформульованих у роботі, зумовлена ґрунтовним аналізом необхідних наукових джерел, зокрема, останніх публікацій за тематикою дослідження. Зазначене забезпечило системний підхід до дослідження обраних авторкою питань, пов'язаних із об'єктивним комплексним висвітленням державно-правових поглядів Іллі Шрага. Відстоюючи свою позицію щодо окремих із досліджених питань, авторка коректно висловлюється щодо поглядів інших науковців, ввічливо веде наукову полеміку, аргументуючи свої пропозиції.

Висновки та сформульовані пропозиції, зроблені в роботі є переконливими та ґрунтуються на системному аналізі норм законодавства, наукових джерелах та результатах інших наукових досліджень. Список

використаних джерел налічує 229 найменувань.

Авторкою вдало застосовуються необхідні наукові методи пізнання. Методологічну основу дисертації становить система загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, що забезпечують комплексний розгляд державно-правових поглядів І. Шрага. За допомогою зазначених методів розглянуто досліджуване питання у статичній й динамічній його розвитку, належним чином відтворено логічність і послідовність процесів становлення й розвитку державно-правових поглядів І. Шрага. Діалектичний підхід дав можливість простежити життєвий шлях і роль І. Шрага у суспільно-політичній та культурно-просвітницькій діяльності. Метод системно-структурного аналізу дозволив розкрити місце державно-правових поглядів І. Шрага у системі вітчизняної політико-правової думки. Історико-правовий метод застосовано з метою усвідомлення еволюції державно-правових поглядів І. Шрага. Системний метод дозволив проаналізувати та класифікувати історіографічні та архівні матеріали, які використовувались у дисертації. Завдяки порівняльно-правовому методу вдалося здійснити порівняльний аналіз державно-правових поглядів І. Шрага та інших тогочасних видатних діячів із досліджуваної проблематики. Формально-юридичний метод використовувався у ході аналізу досліджень І. Шрага. Зазначене забезпечило високий ступінь вірогідності та наукової обґрунтованості результатів виконаного Кінзерською Т. В. дослідження.

Варто підкреслити, що в роботі авторкою чітко та зрозуміло окреслено завдання, об'єкт, предмет і мету наукового дослідження відповідно до усталених вимог, які було повністю виконано в результаті.

Аналіз дисертації Кінзерської Т. В. та її наукових публікацій, в яких висвітлено результати проведеного дослідження, дає підстави для висновку **про відсутність у роботі положень, що можуть бути витлумачені як порушення академічної доброчесності.**

Достовірність і новизна наукових положень і висновків

дисертаційного дослідження не викликає сумнівів і полягає в тому, що дисертація Кінзерської Т. В. є першим в Україні монографічним комплексним дослідженням, де на основі широкої історіографічної та джерельної бази досліджуються державно-правові погляди І. Шрага. У дисертації обґрунтовується низка концептуальних, понять, висновків, пропозицій, сформульованих авторкою особисто, які варто підтримати.

Так, авторка ґрунтовно дослідила стан наукової розробки проблеми; проаналізувала джерельну базу дослідження; простежила особливості становлення світоглядних орієнтирів Іллі Шрага; розкрила особливості утвердження державно-правових поглядів Іллі Шрага в руслі суспільно-політичних процесів на українських землях в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.; висвітлила державотворчу діяльність Іллі Шрага в І Державній Думі Російської імперії; встановила особливості захисту прав української мови у контексті державотворчих і правотворчих поглядів Іллі Шрага; охарактеризувала принципи функціонування судових установ у творчій спадщині Іллі Шрага.

Серед найбільш значимих висновків, що становлять основу наукової новизни роботи та варті підтримки, слід відзначити такі:

- на основі глибокого опрацювання джерел комплексно проаналізовано процес становлення та утвердження державно-правових поглядів І. Шрага з урахуванням низки істотних факторів, які вплинули на становлення його особистості;
- розкрито напрямки наукових розробок І. Шрага у сфері функціонування судових установ як елемента системи правосуддя в умовах режиму загальноімперського самодержавства;
- простежено погляди І. Шрага на систему формування українських патріотичних переконань у контексті забезпечення за всіма громадянами права на культурне і національне самовизначення;
- удосконалено положення про те, що у творчій спадщині І. Шрага чітко простежуються ідеї української автономії та національної

самоідентичності з усвідомленням того, що єдність української нації та її розвиток визначається комплексом якісних здобутків у всіх сферах життєдіяльності суспільства;

- знання про багатоаспектну діяльність І. Шрага як адвоката, дослідника у сфері юриспруденції та державного діяча;

- положення стосовно актуалізації І. Шрагом ідей соборності українських земель та відстоювання прав українського народу у межах єдиної української держави;

- набули подальшого розвитку доробки щодо впливу суспільно-політичних процесів в українських землях другої половини XIX – початку XX ст. на державно-правові орієнтири І. Шрага;

- знання щодо депутатської діяльності І. Шрага в I Державній Думі Російської імперії стосовно захисту прав українського народу.

Заслуговує особливої уваги твердження дисертантки про те, що державно-правові погляди Іллі Шрага досі не стали предметом спеціального комплексного дослідження. Наявна література містить лише опосередковані твердження та інформацію, яка переважно розкриває окремі аспекти зазначеної проблематики, що пов'язані основним чином з його політичною та громадсько-культурною діяльністю. І дійсно, у радянський період дане питання фундаментально не розроблялося, а українська правова практика минулого і правова думка тривалий час були під забороною. Тільки в умовах незалежності України з'явилась реальна можливість об'єктивного і неупередженого висвітлення на широкій джерельній базі із залученням різнопланового історіографічного матеріалу творчої спадщини Іллі Шрага.

Дисертанткою під час аналізу передумов щодо формування державно-правових поглядів І. Шрага правильно зазначається, що важливим фактором у цьому процесі стала його участь у громадсько-політичному житті українського суспільства. Адже діяч дійсно доволі ефективно працював на ниві просвітництва, заснування фахових та культурно-освітніх

громадських організацій, і таким чином спричинився до якісних суспільно-політичних перетворень у різні часові проміжки розвитку українського суспільства. Обґрунтовано стверджується, що у процесі своєї активної діяльності прогресивну роль відіграла також його фахова правова підготовка. Це дало можливість І. Шрагу дійти переконання, що єдність української нації та її розвиток визначається комплексом якісних здобутків у культурній, науковій, соціальній та інших сферах суспільно-політичного життя, що формує належний розвиток української державності.

Крім того, ґрунтовний аналіз парламентської діяльності І. Шрага дозволив дисертантці зробити слушні висновки про те, що парламентська трибуна дала можливість політику підняти на широкий загальний актуальний питання щодо зловживання владою зі сторони місцевих чиновників стосовно українського населення, виступи проти яких він вважав закономірним явищем проти такої політики, а тому закликав публічно не засуджувати за такі дії. У зв'язку з цим він аргументував право народу на боротьбу, особливо тих категорій, які вважалися політичними злочинцями. Дані висновки робляться з урахуванням тогочасної історико-правової дійсності на підставі аналізу специфіки суспільно-політичних процесів, що мали місце в українських землях у другій половині XIX – початку XX ст.

Заслуговує на особливу увагу дослідження авторкою питання захисту І. Шрагом прав української мови. Характерно, що мовне питання він пропонував розглядати як вкрай важливу національну справу і систематично актуалізовувати його серед усіх верств населення шляхом постійних публічних дискусій. Слід погодитися з висловленою точкою зору, що ефективно мовне питання можна вирішити тільки комплексно: на загальнодержавному рівні, у колах земських і міських урядів, у середовищі свідомого місцевого населення, на чому неодноразово наполягав діяч.

Розкриваючи проблемні питання запровадження судових трансформацій в українських землях, авторкою досить слушно робляться висновки про те, що новітні підходи до організації судочинства відбулися

виключно завдяки судовій реформі 1864 р., котра сприяла закріпленню основи рівного і незалежного суду, наскільки це було можливим за тогочасного політичного режиму імперії. Здобувачка вдало проаналізувала погляди І. Шрага з даного питання встановивши, що він ґрунтовно дослідив базові основи, на яких функціонував новий суд, відзначаючи, що принципи гласності, змагальності, права на захист, презумпції невинуватості, які проголошувались у зв'язку з судовою реформою були дієвими основами судоустрою і судочинства. У роботі відзначається, що дослідник окремо виділяв значення нового суду, який мав всестановий характер. Фактично новий суд мав надати підданим, незалежно від їх станової приналежності, відповідні гарантії неупередженого і справедливого вирішення справи.

Інші положення дисертаційного дослідження також характеризуються відповідним ступенем наукової новизни та заслуговують на схвалення.

Оцінка змісту дисертації. Композиційно дисертаційне дослідження Кінзерської Т. В. складається зі вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 196 сторінок, з яких 171 сторінку становить основний текст.

Структура роботи повністю відповідає визначеній меті та завданням дослідження. У вступі детально обґрунтовано вибір теми дисертаційного дослідження, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, описано наукові методи дослідження, а також охарактеризовано положення наукової новизни та практичне значення одержаних результатів. Також міститься інформація про апробацію результатів дослідження та структуру дисертації.

У першому розділі роботи авторкою системно та послідовно досліджено історіографічну та джерельну базу дослідження. Доволі повно охарактеризовано напрацювання авторів у царині вивчення участі І. Шрага

у громадському й суспільно-політичному житті України, його адвокатської діяльності. У зв'язку з цим слушним видається теза здобувачки про те, що постать І. Шрага неодноразово ставала об'єктом інтересів широкого кола науковців. Значне коло досліджень пов'язане з вивченням біографічних даних діяча періоду його навчання й особливостями формування як свідомого індивіда. Чимало праць висвітлюють його адвокатську, земську, громадську, політичну, культурну, просвітницьку діяльність, розкривають роль діяча у суспільно-політичних процесах в українських землях другої половини ХІХ – початку ХХ ст. На цій підставі нею слушно наголошується, що сучасний стан вивчення державно-правових поглядів Іллі Шрага, як і подальший комплексний аналіз даної теми упродовж усього його життя, недостатній.

У процесі аналізу джерельної бази дисертантка залучила значний масив архівних джерел, опублікованих матеріалів, творчої спадщини вченого, інформації з періодичних видань, а також залучила чималу кількість монографічної, публіцистичної, мемуарної та довідкової літератури. Це дало можливість авторці констатувати, що джерельна база за темою дисертації досить вагома й багата за видовим і персонологічним складом та має значний інформаційний потенціал. Проаналізовані джерела чисельні і багатоаспектні, за всіма ознаками репрезентативні, а тому становлять основу для пропонованих у роботі узагальнень та висновків.

У другому розділі роботи авторкою було ґрунтовно досліджено фактори, які були визначальними у процесі формування державно-правових поглядів І. Шрага. У роботі наголошується на активній роботі діяча у сфері просвітництва, заснування фахових та культурно-освітніх громадських організацій. Це значною мірою сприяло якісним суспільно-політичним перетворенням у різні часові проміжки розвитку українського суспільства. Дисертантка досить вдало обґрунтовує, що активна участь у громадсько-політичному та культурно-освітньому житті українського суспільства сприяла діяльності І. Шрага на ниві заснування та забезпечення

діяльності культурно-освітніх та громадських товариств і організацій. При цьому він забезпечував юридичний супровід їх діяльності, починаючи від створення статутних документів і аж до відстоювання їх інтересів у судових інстанціях

У третьому розділі роботи йдеться про роль І. Шрага в українському державо - і правотворенні. У цьому аспекті Т. В. Кінзерська зосередила увагу на його державотворчій діяльності у І Державній Думі Російської імперії, захисті прав української мови у контексті державотворчих і правотворчих поглядів діяча та принципах функціонування судових установ у творчій спадщині вченого. Варто погодитись із думкою здобувачки про те, парламентська діяльність І. Шрага дала можливість підняти на широкий загальний актуальні питання щодо зловживання владою зі сторони місцевих чиновників стосовно українського населення. Цілком закономірно, що політик з парламентської трибуни порушував актуальні для українського народу питання і з цією метою він ініціював створення української парламентської фракції, до якої депутати входили на основі захисту принципів автономії й широкого національного самовизначення.

Як слушно зауважується дисертанткою І. Шраг ґрунтовно дослідив базові основи функціонування судових інституцій після судової реформи 1864 р., відзначаючи, що принципи гласності, змагальності, права на захист, презумпції невинуватості, які проголошувались у зв'язку з судовою реформою були дієвими основами судоустрою і судочинства. При аналізі поглядів правника на особливості тогочасного судочинства, дисертантка доволі вдало характеризує особливості тієї епохи та умови, у яких здійснювались судові трансформації.

Наукове та практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження мають прикладний характер і можуть використовуватися за різними напрямками діяльності, зокрема:

правотворчій – у процесі розробки нормативно-правових актів у сфері регулювання державного устрою та конституційного забезпечення української державності;

правозастосовчій діяльності – у процесі реформування правової системи України на сучасному етапі;

науково-дослідній – з метою подальшого наукового розроблення актуальних питань вітчизняного державотворення;

навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін та курсів під час підготовки підручників, посібників і навчально-методичного забезпечення викладання таких навчальних дисциплін, як: «Історія держави і права України», «Історія політичних та правових вчень», «Теорія держави і права», «Історія України», «Політологія».

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях. Змістовне наповнення, перелік та кількість публікацій, апробація результатів дисертації відповідають встановленим вимогам. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, знайшли своє відображення у 8 наукових працях, 3 статті опубліковано у наукових періодичних виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз, 2 статті – у закордонних фахових виданнях, а також 3 публікації у збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях. Слід відмітити, що наукові публікації відповідають вимогам п. 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою № 44 Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р.

Аналіз дискусійних положень та основні зауваження. Відзначаючи актуальність, наукову й практичну цінність дисертаційного дослідження Кінзерської Т. В., обґрунтованість його положень, слід звернути увагу на окремі моменти, які носять дискусійний характер або потребують певних

пояснень.

1. Перш за все, потрібно констатувати доволі вдалий вибір методичного інструментарію в роботі. Здобувачка використала метод системно-структурного аналізу, історико-правовий, системний, порівняльно-правовий, формально-юридичний методи. Водночас, для такого виду робіт було б доцільно використати також юридико-біографічний метод, що суттєво б підсилило дослідження, зокрема в частині з'ясування особливостей становлення і розвитку державно-правових поглядів І. Шрага.

2. З тексту роботи не повною мірою зрозуміло, яким чином участь у діяльності студентських товариств вплинула на формування державно-правових поглядів І. Шрага. Адже у тексті роботи мова йде здебільшого про його участь у студентському русі, який спрямовувався головним чином проти поліцейських репресій стосовно його колег. Крім того відображено його роль у суспільно-політичних рухах навчального закладу, які поширювалися на студентську громаду з метою звільнення від посадових обов'язків реакційно налаштованих університетських посадовців та відстоюванні демократичних засад у студентському самоврядуванні. У цьому контексті авторці вартувало б більш детально показати, яким чином така діяльність вплинула на широкий суспільний загаль та простежити ті орієнтири, які стали основоположними в процесі формування державно-правових поглядів І. Шрага.

3. У процесі розгляду депутатської діяльності І. Шрага потрібно було б більш конкретно відобразити ті практичні результати, які отримало українське населення Австро-угорської монархії. У дисертації зауважується, що завдяки ініціативам парламентарія питання захисту прав та інтересів українського народу набуло публічності та широкого розповсюдження серед відомих правників та суспільно-політичних діячів того часу. З парламентської трибуни він піднімав важливі питання автономії України, захисту прав рідної мови, аграрного законодавства, проблеми зловживань

місцевої адміністрації стосовно місцевого населення, акцентував на проблемах єврейських погромів тощо. Водночас не повною мірою зрозуміло: які ж практичні результати такої діяльності?

4. Дисертантка у тексті роботи доволі глибоко відобразила земську діяльність І. Шрага. Особливо вдало, на наш погляд, розкрито позицію діяча стосовно викриття численних зловживань з боку земських начальників. Багато уваги у цьому аспекті приділено проблемам ігнорування елементарних потреб українського населення та тотальну зневагу до нього, оскільки чиновницький апарат не брав до уваги інтересів селян та простого українського люду. Віддаючи належне зробленому, з дисертації не вдається повною мірою встановити, які ж конкретні механізми вирішення даного питання пропонуються І. Шрагом і наскільки вони співвідносяться з особливостями тогочасної суспільно-політичної ситуації в українських землях.

Водночас, висловлені мною зауваження жодним чином не впливають на високу оцінку здійсненого Кінзерською Т. В. дослідження та не стосуються його основних концептуальних положень. Йдеться саме про уточнення окремих пропозицій авторки, а також питання наукової дискусії, в якій кожен вправі відстоювати свою позицію.

Загальний висновок щодо оцінки дисертаційного дослідження. Загалом дисертація Кінзерської Тетяни Володимирівни є новою працею, що відзначається науковою новизною, обґрунтованістю висновків, які мають теоретичне значення для розвитку української історико-правової науки.

За актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Кінзерської Тетяни Володимирівни на тему «Державно-правові погляди Іллі Шрага» відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого

постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, а також вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Отже, авторка дисертаційного дослідження, Кінзерська Тетяна Володимирівна, набула теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у сфері професійної діяльності, оволоділа методологією наукової діяльності, а також здійснила власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення. У підсумку слід зазначити, що здобувачка наукового ступеня **Кінзерська Тетяна Володимирівна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».**

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

**доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії, історії держави
і права та філософії права
юридичного факультету
Донецького національного університету
імені Василя Стуса**

Юрій ГОЦУЛЯК

